

РОЛЬ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА МІСЬКОЇ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СТУДЕНТСТВА

Стаття знайомить з основними формами і принципами студентського самоврядування в добу Середньовіччя та організаційними підходами міської муніципальної влади до складних і нагальних проблем тогочасного студентства. Оскільки виховання інтелектуальної еліти тогочасного суспільства не було предметом цілісного історичного дослідження, автор статті ставить за мету проаналізувати виховний процес середньовічного студентства, враховуючи всі складові його частини.

Статья знакомит с основными формами и принципами студенческих учредительных органов эпохи Средневековья, а также организационными подходами городской муниципальной власти к своевременному решению сложных проблем студенчества тех времен. Поскольку воспитание интеллектуальной элиты средневекового общества не было предметом целостного исторического исследования, автор статьи ставит цель проанализировать воспитательный процесс, учитывая все его составные части.

Clause acquaints with the basic forms and principles of student's constituent bodies of epoch of a middle Ages, and also organizational approaches of urban municipal authority to the duly decision of complex(difficult) problems of students of those times. As the education of intellectual elite of a medieval society(community) was not a subject of complete historical research, the author of clause puts the purpose to analyse process, taking into account all of his component.

Проблема вивчення багатьох аспектів виховного процесу в середньовічному університеті тривалий час не була предметом широкого дослідження. Традиційно науковців більше цікавили форми організації занять, методологія та внутрішні структури на всіх етапах становлення і розвитку вищого навчального закладу західноєвропейського типу. Однак, виховання інтелектуальної еліти середньовічного суспільства складається із багатьох компонентів, має стільки філіграностей, що останнім часом з'являються спеціалізовані наукові дослідження з даного питання.

У праці польського історика А. Валевського проаналізована система муніципалітетів середньовічного Кракова, їх вплив на розвиток судового університетського самоврядування, взаємовідносини між такими двома категоріями міського населення, як торговці та студенти [1]. У дослідженні

чеського науковця М. Ренеша велика увага приділяється економічному життю Праги XIV-XVI століть через призму стосунків міського населення і студентства в системі ринкових відносин [4].

У посібнику Є.В. Опаріної піднімається проблема витоків формування середньовічної інтелектуальної еліти, первинної демократичної основи у відносинах між студентами з різних соціальних станів та прошарків суспільства [3]. Праця американського дослідника Ф. Кемпбела розкриває сутність внутрішньої структури університету доби класичного Середньовіччя й тих виховних процесів, які відбувалися в вільний від занять час [2].

Тому автор статті має за мету показати виховний процес у середньовічному університеті в історичній ретроспективі між категоріями "професор" – "студент" та "студент" – "міська влада", що допоможе з'ясувати рівень демократичних засад освіти у Західній Європі XIII-XVI століть.

Перші університети Середньовіччя виникли як співтовариства відомих викладачів та їх учнів. Так звані "спудет" церковно-монастирських шкіл, дізнавшись, що в якомусь місті читає лекції відомий вчений, поривали з гнітючою дисципліною свого навчального закладу, спрямовуючи свій шлях саме туди. Слід зазначити, що в середні віки юнаки також рятувалися в університеті від військової служби, що породило частину "особливого контингенту" школярів і студентів.

Навіть на початку свого існування університети не були підвладні місту. Професори, що потрапляли в опалу, просто виїжджали в інше місце разом з учнями. В такому випадку місто втрачало як престиж культурного центру, так і могутнє джерело фінансування. Нерідко траплялося так, що влада уклінно просила вчених повернутися, обіцяючи їм поступки і вольності.

Посада професора не від самого початку фінансувалася муніципалітетами. У XII столітті викладачі існували за гроші, що отримували від слухачів лекцій. Студенти виступали наймачами, складаючи з ученим договір про оплату освітніх послуг і приміщень для занять. Загальні аудиторії також з'явилися в університетах не відразу. Болонські професори довго збирали

студентів у себе вдома. Пізніше зали для проведення лекцій почали орендувати у міщан.

Гонорар за лекції міг визначатися професором як для кожного окремого слухача, так і для всієї аудиторії. Він мав назву *pastus* – "годування". Розміри *pastus* також були різними. Якщо до знаменитих професорів учні йшли з бажанням, то невідомих часто просто ігнорували. Тому останні приходили до студентів додому, "вербували" їх на лекції в тавернах, розповсюджуючи про себе вигідну для них інформацію через торгівців, лихварів і місцевий плебс. І тільки в середині XIII століття, коли магістрати взяли на себе ряд зобов'язань перед університетами, така необхідність відпала [1, с. 17].

Поступово університетська справа набирала сили: міста переманювали до себе відомих професорів. Церковники, які раніше публічно ганьбили вчених і забороняли їх праці, тепер звернули на університети прискіпливу увагу і намагалися встановити на них монополію. Повністю цього зробити не вдалося, бо спосіб існування і статuti середньовічних вузів санкціонувала папська булла. Королі й імператори дарували їм різноманітні привілеї, що підтверджувалися спеціальним дипломом, а часом й особисто приймали участь у їхньому існуванні. Саме так Карл IV заснував Празький університет. Конфлікти, які виникали у вищій школі, нерідко розв'язувалися на найвищому державному рівні [4, с. 51].

Острівки науки – університети – об'єднувалися між собою непорушними зв'язками. Юнак з далекої Швабії міг навчатися кілька років у Празі, потім продовжити науку в Парижі, отримати там диплом і влаштуватися викладати в обрану ним вищу школу Західного християнського світу любої країни.

Винятком із загального правила став Неаполітанський університет, заснований Фрідріхом II, який заборонив молоді Неаполя вільно мандрувати по світу науки. Монарх заборонив жителям міста відвідувати інші вищі школи, а всім студентам наказував з'являтися восени на лекції під страхом покарання їх батьків. Однак, новий університет не набрав необхідної кількості студентів і певний час майже пустував.

Молоддю юного віку (від тринадцяти років) був переповнений факультет мистецтв (artes), який вважали підготовчим. Якщо на факультетах юриспруденції, теології, медицини, філософії (факультетах вищого навчального ступеня) викладали доктори, то тут від початку лише магістри. Студенти факультету мистецтв вважалися "школярами", тому їх дозволялося шмагати різками за непослух і лінощі. На інших факультетах фізичні покарання не практикувалися.

За кожним школяром закріплювався викладач, який мусив стати його покровителем, захищати його перед адміністрацією факультету, давати характеристику перед випробовуваннями на вчений ступінь, а в окремих випадках навіть визволяти "артиста" із в'язниці. Це пояснюється тим, що зародження системи вищої школи співпадає за часом з формуванням західноєвропейських цехів. Тому система вчених ступенів і звань в університеті нагадує цехову: новенького школяра-артиста можна порівняти з учнем майстра, бакалавра – з підмайстрами, магістра – з майстром.

Не дивлячись на інтелектуально-виховні здібності й зусилля окремих професорів, університетська система загалом не викликала у більшості студентів інтересу до вивчення реальної історії і принципів світобудови. Особиста думка, нові ідеї в ті часи не заохочувалися, а тлумачення, що відрізнялося від загальноприйнятого, часто вважалося небезпечною ерессю.

Особливо ретельно професори готували своїх підопічних до участі в диспутах. Малося на увазі, що диспути повинні відбуватися культурно, з повагою до інших диспутуючих. Однак школярі, що входили до палкої атмосфери словесного поєдинку, часто від логічних доказів переходили до особистих образ, погроз, ляпасів і навіть до відвертої бійки. За подібну поведінку перед адміністрацією факультету несли відповідальність не тільки студенти, але й професори та магістри.

За фактами при дослідженнях університетських судів можна дійти до висновку, що не всі тогочасні викладачі вирізнялися шляхетною поведінкою. Не дивлячись на те, що за отримання хабарів могли звільнити з посади, гроші і

подарунки на екзаменах приймалися привітно. У XV столітті в Лейпцігському університеті факультет мистецтв, щоб збільшити свої прибутки, роздавав вчені ступені недостойним людям [4, с. 83]. За судовими хроніками, професори в Кельні так облінилися ходити на лекції, що замість себе прислали якихось представників [4, с. 85]. Але такі явища не були типовими для повсякденного життя університетів.

Місто було зацікавлене в славі і прибутках, які воно отримувало завдяки університету, що знаходився в його межах. Однак, засилля чужинців чоловічої статі, більшість з яких були не юного віку (теологи, магістри), не могло не створювати напруженої атмосфери. Конфлікти між школярами і міщанами виникали доволі часто. Міська влада зазвичай ставала на бік своїх громадян. А всі студенти, звідки б вони не приїхали до даного міста, утворювали місцеву общину чужеземців, яка протистояла общині місцевих жителів.

Це протистояння набирало такої сили, що в Болоньї XIV століття місцевих студентів і пришлих муніципалітети вносили до різних списків. Чужеземці сприймалися як єдине ціле: за негативний вчинок якогось одного школяра могли притягти до відповідальності інших, що не мали ніякого відношення до даних подій. Слід зазначити, що в XIII-XIV століттях муніципальний суд карав студентів достатньо суворо: суді часто були занадто пристрасними [1, с. 48].

Логічним виходом із даного становища стало введення особливої підсудності для студентів. Студентське судочинство було засновано Фрідріхом I Барбаросою, що видав 1158 року наказ *Authentica Habita* на користь болонських студентів. Наказ став основою для написання ряду грамот інших правителів. Тепер невідповідну поведінку школярів повинні були розглядати викладачі, ректор або місцевий єпископ – за вибором. Міщанам не дозволялося чинити самосуд над школярами. Заарештовувати студентів дозволялося тільки за тяжкі злочини, а карати одного студента за іншого віднині вважалося зовсім неприпустимим.

З часом особлива підсудність розповсюдилася не тільки на школярів, а й на всю спільноту обслуговуючого "персоналу". Судів міських муніципалітетів тепер могла уникнути своєрідна прислуга: власники книжкових лавок-бібліотек, продавці паперу і пергаменту, переписники і типографи, орнаменталісти і аптекарі, палітурники, утримувачі лазень, майстри хірургічних й астрономічних інструментів, лихварі, розсильні, тавернщики, у яких найчастіше влаштовували гулянки студенти.

З XIV століття бути студентом ставало все вигідніше. Студенти звільнялися від військової, сторожової, вартової повинностей, не сплачували місту податки. Зокрема, Болонська юридична колегія добилася від муніципалітету урівняння в правах школярів-юристів з лицарями і навіть оголошувало законними їх позашлюбних дітей. А в Кельні дозволявся безакцизний продаж пива студентам.

Відносини між студентами і викладачами, взаємні права і обов'язки регулював статут, розроблений школярами. Ректор університету майже завжди обирався останнім із свого середовища. Природньо, що це була людина зріла і досвічена, найчастіше духовного чину, бо інша б і не мала морального права виступати у якості судді по справам молодих богословів.

У ці ж часи місто стало надавати професорам офіційне робоче місце і платню, окрім того, житло і навіть громадянство. Отримавши всі ці права, вчені становилися чужими для общини чужеземців. Для захисту власних інтересів вони об'єднувалися в корпорацію професорів – на протидію шкільним деканам і ректорам. Професори-чужеземці, які нещодавно прибули до міста потрапляли до корпорації студентів. Таким чином, у XV столітті внутрішня структура університетів почала змінюватися.

Матеріально підтримували студентів не тільки рідні і друзі. Окрім факультетів студенти поділялися на земляцтва – "нації". Земляки допомагали один одному грошима і зв'язками, відстоювали спільні інтереси, дотримувалися традицій своєї батьківщини, разом зустрічали свята. Іноді "нація" могла обрати власного ректора і вимагати свого суду.

Чернецькі ордени нерідко відсилали до університетів здібних послушників, забезпечуючи їх усім необхідним для навчання: книгами, їжею, одягом і житлом. Студенти-священнослужителі мали право користуватися прибутками від своїх приходів, навіть не знаходячись на місці служби [3, с. 61].

На освітні потреби була спрямована й освітня благодійність. Міські магістрати і заможні громадяни робили внески на користь вищої школи, надавали стипендії здібним студентам, безкоштовне житло, харчування, одяг тощо.

Серед кола інших питань, університетським статутом регулювалося і житлове і, слід зазначити, доволі логічно і вдало. Спеціальна комісія, до якої входили міщани і представники університету, оглядало приміщення, що здавалися в оренду і встановлювало за них пільгову платню. Якщо міщанин відмовлявся на таких умовах здавати приміщення, то його будинок на п'ять років проголошували позбавленим честі.. Ніхто з університету не міг знімати в ньому кімнат під страхом виключення. Таке ж "безчестя" падало на господаря, що зводив наклепи на студентів, а також на сусідні будинки, коли неподалік від них студента побили або пограбували. У випадку грабунку студента в місті йому відшкодовували втрати.

Пізніше з'являються перші гуртожитку – пансіони, колегіуми та бурси. Студентство середньовічного міста було строкатим за соціальним походженням і матеріальними статками. Якщо студенти з заможних родин (так звані "мажори") часто виступали законодавцями міської моди і чіпляли дорогу зброю (хоча за статутом вони повинні були носити червону "уніформу", оторочену хутром), то принципово інша картина вимальовувалася у повсякденному житті бідного студента. Таким діставалося найгірше житло, але й звідти його могли вигнати серед року на вулицю за несплату.

Та в XVI столітті місто несподівано пішло назустріч цим студентам. Якщо спочатку офіційне право жебракувати мали лише члени цеху злидарів, то потім таке право надали й школярам, що не мали джерел надходження коштів. Увечері вони збиралися під вікнами бюргерських будинків і співали.

Найбільшого успіху добивалися ті школярі, що найголосніше кричали під вікнами або мали жахливий по тембру голос: міщани поспішали кинути їм у вікно їжу чи монети, бо в такий спосіб купували собі право на спокійний сон [5, с. 20].

1522 року міська рада Аугсбургу постановила, що громадяни, які не бажають слухати крики під вікнами, щомісячно робили внески для студентів до каси спеціального уповноваженого. За це на їх дім прикріпляли жетон, побачивши який студенти-жебраки мали пройти мимо, згідно міському законодавству. Але й цих внесків було недостатньо. Бідні студенти, шукачі знань, часто гинули на вулиці від голоду і злиднів.

Покращило ситуацію створення перших гуртожитків-колегіумів і бурс, що надавали місце для ночівки, стіл і утримування для найбідніших школярів. Бурса (у перекладі – гаманець) від початку надавала право місця в гуртожитку й суму, що виділяли на кожного студента.

З часом у колегіумах стали проживати не тільки злидарі а й усі школярі. Студент, який наймав житло в місті, вважався чужаком для студентської общини. Жити й харчуватися в бурсі виявилось дешевше. Це швидко оцінили й багаті студенти.

В бурсі існували свої жорстокі правила: не можна було покидати приміщення без дозволу, залишатися на ночівку поза навчальним закладом, носити одяг не по формі, говорити не латиною. Чіпляння до одягу зброї, азартні ігри, запрошення до бурси дівчат або жінок каралися штрафом, киданням до в'язниці, чи вигнанням з університету – в залежності від змісту злочину. Скромне утримання і строгі правила давали привід до смут і безчинств, особливо серед зрілих мужів. У результаті колегіуми перетворилися на "житла неробства, гультьяйства, дурних вад і розпусти", бо уповноважені власників бурс за зайву монету часто приховували відсутність студентів, чи їх гультьяйство в колегіумах.

Розбіжності між викладачами і студентами в добу Середньовіччя не були такими чіткими, як пізніше. Бакалаври і магістри мали право читати тільки

певні лекції, а за частину отриманої платні послухати лекції провідних учених. Викладачі часто були не набагато старші за віком від своїх студентів. І ті, й інші найчастіше не одружувалися. Вони однаково присягали на вірність ректору й статутам, користувалися загально університетськими привілеями й мали нести однакове покарання за невідповідні вчинки, однаково проживали в колегіумах, часто сиділи поряд на загальних гуляннях.

Одружені люди в університетському товаристві зустрічалися надзвичайно рідко. Недаремно слово "бакалавр" вживалося у значенні "холостяк". У ті часи була розповсюджена думка, що наукова діяльність і сімейне життя – дві речі несумісні, тому шлюб ученого мужа вважався чимось екстравагантним. Так, у віденських матрикулах проти імені одного професора збереглася помітка: "з'їхавши з розуму, одружився". Ці погляди на шлюб можна зрозуміти відносно богословів (особливо, їх вищих чинів), але важко аналізується доцільність такої тези стосовно юристів, медиків і особливо магістрів факультету мистецтв. І тільки в 1452 році до більшості університетських статутів було включене положення, що дозволяло студентам, бакалаврам і магістрам одружуватися під час навчання [3, с. 124].

Однією з найгірших вад у житті середньовічного студента була наявність "дідовщини" в бурсі й колегіумах. Як колись слушно сказав Мартін Лютер, якому урвався терпець: Хлопчиків-християн краще кидати в пащу пекла, ніж до університету, бо Сатана від самого початку світу не вигадав нічого більш міцного, щоб ствердити свою владу, ніж вищі школи". Дійсно, сумно констатувати те, що прилучення до світу науки не виховувало у більшості школярів шляхетності та інтелігентності, хоча в ту добу брутальні звичаї панували в усьому суспільстві. Але у студентському середовищі вони виявлялися особливо яскраво.

Вступаючи до університету, кожний "новенький" проходив особливий обряд посвячення. Вважалося, що зелений першокурсник – беан (цей термін з'являється у кінці XV ст. і зберігається до Нових часів) – до цього часу не знав життя, був незайманим, як лісна безвинна тварина. А тепер прийшов час зняти з

нього оболонку вітхозавітного Адама. Натовп старшокурсників відловлював такого "беана", лупцював його, здійснював "постриг", обливав брудною водою. Після цього "новенький" повинен був влаштувати вечірку для "дідів", на якій його офіційно "прикріпляли" до старшого студента (патрона). Його "bean" був зобов'язаний називати своїм "паном", прислуговувати за столом, начищати взуття, просити для нього "милостиню".

Батьки намагалися якомога раніше відправити сина на навчання, бо знали: чим молодше першокурсник, тим "діди" до нього будуть більш милостивими.

В колегіумах і бурсах студенти часто сварилися, зводили рахунки, жорстоко билися. Немало їх полягло на дуелях, в публічних бійках, ще більше отримало травми – переламані кістки й відбиті нирки. Також сутички між міщанами і студентами – явище таке ж повсякденне у ті часи, як і двобої лицарів. Але наслідки подібних конфліктів були досить глобальними. Так, ще 1205 року в Оксфорді міщани повісили одинадцять школярів, а в Лейпцигу підмайстри, що виготовляли чоботи, публічно оголосили студентам війну, що відбувалася під знаменами упродовж всього 1457 року [14, с. 67]. Нарешті справу було улагоджено на найвищому рівні – папою і королем.

Студенти часто втручалися в політичну боротьбу міщан, хоча статутом зазвичай це категорично заборонялося. Вони також брали на себе роль адвокатів у міських судах. А міщани, в свою чергу, втручалися в розбрат студентів, конфлікти між представниками різних націй, партій та груп. Але після періоду мертвого застою церковно-монастирських шкіл подібне "бродіння умів" було очевидним прогресом. Уже в ті часи студентське середовище виховувало вільнодумців, яким судилося розхитати суспільні устої.

Не дивлячись на безумовний позитив розвитку університетської системи, більшість молодих людей гинуло безславно в лінощах і дурних вчинках. Жодні адміністративно-поліцейські заходи, які системно проводили як міські магістрати, так і виборна влада університету, не могли викоринити найгірші

вади студентського середовища. Тільки з розвитком науки і культури всього суспільства мораль інтелектуальної еліти почала потроху ошляхетнюватися.

Таким чином, університетське самоврядування відіграло вирішальну роль у формуванні вищої школи, заклало основи демократизму всієї вузівської системи. Не слід недооцінювати значення міських магістратів у вихованні і організації побуту студентської молоді Середньовіччя. Виходячи із законодавства муніципальної влади стосовно університетської системи, вища школа тих часів виступала критерієм престижності міста і магістрати істотно допомагали новій еліті. Тому дослідження досвіду ролі муніципальної влади у виховному процесі середньовічного студента є надзвичайно актуальним і дана тема потребує подальшого вивчення.

Література

1. Валевский А. Система муниципалитетов средневекового Кракова и их взаимодействие с внутренними университетскими судами. – М.: Мысль, 2000. – 153 с.
2. Кемпбел Ф. Историческая сущность категории "университет". – Л.: Изд. ЛГУ, 2003. – 185 с.
3. Опарина Е.В. Два феномена в эволюции Парижского университета XIII века. – Пермь, 2005. – 93 с.
4. Ренеш М. Место университетского суда в социально-экономической жизни Праги XIV-XVI веков. – Прага: Артия, 78 с.
5. Служитель Вакха, "мученик науки": средневековый студент // Зеркало недели. – № 1 (580). – 14 января 2006 г.